

Т. П. Мінка

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0001-6012-6973

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ЇЇ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу шляхів удосконалення правового регулювання конституційних прав людини в контексті захисту її репродуктивних прав. Обґрунтовується, що репродуктивні права є складовою системи основоположних прав людини та безпосередньо пов'язані з правом на повагу до приватного життя, правом на охорону здоров'я та принципом недискримінації. У роботі розкрито необхідність підвищення рівня юридичної визначеності змісту репродуктивних прав, удосконалення законодавчого регулювання доступу до медичних послуг, зокрема контрацепції, допоміжних репродуктивних технологій і безпечного переривання вагітності. Акцент зроблено на потребі зміцнення антидискримінаційних механізмів, розвитку інституційних гарантій, забезпечення правопросвітницьких програм і створення ефективних процедур захисту прав пацієнтів. Особлива увага приділена викликам, що постають у період дії воєнного стану, коли зменшення доступності медичної допомоги, переміщення населення та руйнування інфраструктури суттєво ускладнюють реалізацію репродуктивних прав. Доведено, що гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема практикою органів ООН, має стати ключовим напрямом забезпечення реального та ефективного захисту репродуктивних прав людини в Україні.

Ключові слова: захист прав людини, репродуктивні права; права людини; конституційні гарантії; право на здоров'я; медичні послуги; міжнародні стандарти; воєнний стан, організаційно-правові гарантії репродуктивних прав людини.

Постановка проблеми. У сучасних умовах утвердження прав людини як найвищої соціальної цінності особливого значення набуває питання належного забезпечення репродуктивних прав, що безпосередньо пов'язані з гідністю, свободою та особистою недоторканністю людини. Репродуктивні права охоплюють можливість кожної особи самостійно приймати рішення щодо народження дітей, доступ до якісних медичних послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я, а також захист від будь-яких форм примусу чи дискримінації під час реалізації цих рішень. Саме тому належні організаційно-правові гарантії у цій сфері є необхідною умовою для формування ефективної системи захисту прав людини як на міжнародному, так і на національному рівні.

Міжнародне право за останні десятиліття виробило достатньо розгалужену систему норм, які визначають зміст і межі репродуктив-

них прав людини та передбачають чіткі зобов'язання держав щодо їхнього забезпечення. У практиці договірних органів ООН, рішеннях міжнародних судів і регіональних механізмів захисту прав людини поступово сформувалося розуміння того, що гарантування репродуктивних прав не може обмежуватися суто медичним підходом і повинно включати правові, інституційні та процедурні механізми, спрямовані на реальне усунення бар'єрів і недискримінаційний доступ до необхідних послуг.

Для України це питання є особливо актуальним у зв'язку з триваючими процесами гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами прав людини, а також у світлі сучасних викликів, пов'язаних із забезпеченням доступу до медичних послуг в умовах війни, внутрішнього переміщення населення та трансформації системи охорони здоров'я. Потреба у науковому осмисленні організацій-

но-правових гарантій репродуктивних прав зумовлена необхідністю вироблення комплексного підходу, який би охоплював нормативні, інституційні, управлінські та процедурні механізми, здатні забезпечити їх реальне й ефективне здійснення.

Стан наукової розробки проблеми. Стан наукової розробленості проблеми удосконалення правового регулювання конституційних прав людини у зв'язку із захистом її репродуктивних прав в українській юридичній науці загалом можна оцінити як такий, що інтенсивно розвивається, але все ще залишається недостатньо системним. Питання репродуктивних прав здебільшого розглядаються у межах загальної теорії прав людини, медичного права, конституційного права та сімейного права, тоді як спеціальні дослідження, присвячені саме організаційно-правовим гарантіям їх реалізації, становлять порівняно нечисленну групу. Певні дослідження у цій сфері проводили О. Антонюк, М. Белова, О. Белов, О. Барабаш, Ф. Дахна, О. Дутко, Д. Котко, В. Мироненка, Л. Наливайко, Н. Тюхтій С. Цебенко, С. Шевцова та інші. Дослідження цих авторів закладають методологічне підґрунтя для осмислення репродуктивних прав як складової системи конституційних прав, що потребує спеціальних юридичних механізмів забезпечення, включно з процедурними та інституційними гарантіями. Водночас системні дослідження, у яких би репродуктивні права людини розглядалися саме через призму удосконалення правового регулювання конституційних прав, залишаються поодинокими.

Метою статті є комплексне дослідження можливих напрямів удосконалення правового регулювання конституційних прав людини в Україні з урахуванням міжнародних стандартів у сфері захисту репродуктивних прав, а також обґрунтування необхідних нормативних, інституційних та процедурних змін, спрямованих на забезпечення реальної та ефективної охорони та захисту цих прав.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення репродуктивних прав людини є одним із ключових елементів сучасної доктрини прав людини, оскільки безпосередньо пов'язане з правом на повагу до приватного життя, правом на охорону здоров'я, свободою особистого самовизначення та заборонаю дискримінації. Конституційно-правовий статус цих прав в Україні ще перебуває на етапі становлення, що вимагає ґрунтовного перегляду чинних підходів з урахуванням міжнародних стандартів та

практики органів ООН і регіональних механізмів захисту прав людини.

Передусім слід наголосити, що Конституція України не містить прямого визначення репродуктивних прав, однак вони впливають із системного тлумачення статей 3, 21, 24, 27, 28, 49 Основного Закону. Наявне формулювання цих норм створює загальну основу для захисту життя, здоров'я, свободи та гідності людини, проте не забезпечує належної юридичної визначеності, необхідної для ефективної реалізації репродуктивних прав. У цьому контексті важливо враховувати міжнародні стандарти, відповідно до яких держава повинна не лише утримуватися від втручання у сферу репродуктивних рішень, а й створювати умови для їх вільної реалізації без примусу, покарання чи дискримінації, що прямо впливає з позицій Комітету CEDAW, Комітету з економічних, соціальних і культурних прав та спеціальних процедур Ради ООН з прав людини [2; 3].

Одним із першочергових напрямів удосконалення правового регулювання є забезпечення юридичної визначеності змісту репродуктивних прав на рівні законодавства. Закон України «Про охорону здоров'я» та інші акти містять лише фрагментарні положення щодо планування сім'ї, медичної допомоги у період вагітності та пологів, доступу до контрацепції. Водночас, відповідно до підходу, сформульованого Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав у Загальному коментарі № 22, право на здоров'я охоплює сексуальне і репродуктивне здоров'я, що вимагає чіткого законодавчого врегулювання доступу до повного спектра відповідних медичних послуг, інформованої згоди та захисту від примусу [4]. Удосконалення вітчизняного законодавства має включати визначення обсягу цих прав, механізмів їх реалізації та відповідних обов'язків держави.

Подальшого розвитку потребують процедурні гарантії доступу до медичних послуг, які є невід'ємною складовою репродуктивних прав. Практика Комітету CEDAW свідчить, що навіть при формальній наявності законного права на аборт, допоміжні репродуктивні технології чи контрацепцію, фактичні бар'єри – від територіальної недоступності до фінансових та адміністративних обмежень – становлять форму дискримінації [3]. В Україні й досі зберігаються суттєві прогалини у забезпеченні рівного доступу до таких послуг, особливо для жінок із сільських територій, внутрішньо переміщених осіб, жінок з інвалідністю та представниць

соціально вразливих груп. Вирішення цих проблем потребує перегляду державних програм фінансування, удосконалення організації надання медичної допомоги, а також створення ефективних процедур оскарження відмови у наданні медичних послуг.

Важливим напрямом удосконалення є посилення антидискримінаційних гарантій. Репродуктивні права не можуть реалізовуватися повною мірою без дієвих правових інструментів захисту від дискримінації у доступі до медичних послуг, інформації та допоміжних технологій. З огляду на міжнародні зобов'язання України доцільним є подальший розвиток положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», зокрема шляхом уточнення переліку заборонених форм дискримінації у сфері охорони здоров'я, прямої заборони примусової стерилізації, примусових абортів та інших практик, які порушують репродуктивні права [5]. Внесення таких змін до законодавства та практичну діяльність відповідних суб'єктів у цій сфері узгоджується з висновками країн-членів ООН, які у відповідних міжнародних актах розглядають криміналізацію абортів, обмеження доступу до контрацепції та інші бар'єри як форми дискримінації та гендерно зумовленого насильства [3; 4; 6].

Окремого значення набувають інституційні гарантії, пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судових органів та системи безоплатної правової допомоги. Ефективна реалізація репродуктивних прав потребує наявності спеціалізованих процедурних механізмів, що дозволяють оперативно реагувати на порушення, здійснювати моніторинг практик медичних закладів, забезпечувати доступ до правової інформації та правової допомоги. Доцільним є розширення повноважень національних інституцій з прав людини щодо контролю за дотриманням прав пацієнтів у сфері репродуктивного здоров'я, а також запровадження системи регулярної звітності про стан забезпечення таких прав.

Важливу роль відіграє також належне правопросвітництво, яке є складовою позитивних зобов'язань держави. Міжнародні документи, зокрема Програма дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994) і Пекінська платформа дій, наголошують,

що доступ до інформації про репродуктивне здоров'я, сучасні методи контрацепції, безпечні медичні процедури та можливі наслідки репродуктивних рішень є невід'ємною частиною прав людини [7;8]. Вітчизняне законодавство доцільно доповнити більш чіткими нормами щодо обов'язку держави забезпечувати системні інформаційні та освітні програми у цій сфері, інтегровані в роботу закладів охорони здоров'я та освітніх установ.

Таким чином, шляхи удосконалення правового регулювання конституційних прав людини у сфері репродуктивних прав передбачають комплексний підхід, що включає уточнення змісту цих прав у законодавстві, посилення процедурних та інституційних гарантій, удосконалення антидискримінаційних механізмів і забезпечення доступу до інформації та медичних послуг. Реалізація таких заходів дозволить Україні наблизитися до міжнародних стандартів прав людини та забезпечити реальний захист репродуктивних прав кожної особи.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження, слід зазначити, що удосконалення правового регулювання конституційних прав людини у сфері репродуктивних прав потребує комплексного підходу, який поєднує нормативні, процедурні та інституційні гарантії. Пріоритетними напрямами є: законодавче уточнення змісту репродуктивних прав; усунення бар'єрів у доступі до медичних послуг; посилення антидискримінаційних механізмів; розвиток ефективних інституцій контролю й правозахисту; забезпечення належної інформаційної та освітньої підтримки. Важливо також враховувати умови воєнного стану, які ускладнюють доступ до медичних послуг, створюють додаткові ризики для здоров'я жінок і вимагають від держави оперативного перегляду гарантій репродуктивного здоров'я, зокрема для внутрішньо переміщених осіб та жінок у зоні бойових дій. Реалізація зазначених шляхів дозволить підвищити рівень захисту репродуктивних прав та забезпечити їх відповідність сучасним міжнародним стандартам.

Отже, розвиток організаційно-правових гарантій у поєднанні з наближенням національного законодавства до міжнародних стандартів є необхідною умовою для реального та ефективного захисту репродуктивних прав людини в Україні.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entered into force 03.01.1976. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) : adopted by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979, entered into force 03.09.1981. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
4. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) : E/C.12/GC/22 від 02.05.2016 р. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-22-2016-right-sexual-and>
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17>
6. Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity. The right to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health of persons, communities and populations affected by discrimination and violence based on sexual orientation and gender identity in relation to the Sustainable Development Goals : Report A/HRC/50/27 від 14.06.2022 р. United Nations Human Rights Council. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc5027-report-right-enjoyment-highest-attainable-standard-physical-and>
7. International Conference on Population and Development. Programme of Action (Cairo, 5–13 September 1994). United Nations. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/programme_of_action_Web%20ENGLISH.pdf
8. Beijing Declaration and Platform for Action : adopted at the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4–15 September 1995. United Nations. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>

Minka T. Pathways for improving the legal regulation of constitutional human rights in the context of protecting reproductive rights during the war

The article provides a comprehensive analysis of the ways to improve the legal regulation of constitutional human rights in the context of protecting reproductive rights. It substantiates that reproductive rights constitute an integral part of fundamental human rights and are closely linked to the right to respect for private life, the right to health care, and the principle of non-discrimination. The study highlights the need to enhance the legal certainty of the content of reproductive rights and to refine legislative regulation of access to medical services, including contraception, assisted reproductive technologies, and safe termination of pregnancy. Particular attention is given to strengthening anti-discrimination mechanisms, developing institutional guarantees, establishing effective patient protection procedures, and ensuring accessible public-awareness programmes. The article emphasises the specific challenges arising during martial law, when reduced access to medical care, population displacement, and destruction of infrastructure significantly hinder the realisation of reproductive rights. It is argued that harmonising national legislation with international standards, including the practice of UN bodies, should be regarded as a key direction for ensuring the effective and real protection of reproductive rights in Ukraine.

Key words: protection of human rights; reproductive rights; human rights; constitutional guarantees; right to health; medical services; international standards; martial law; organisational and legal guarantees of reproductive rights.